

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет №6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №6 Професіограма практичного психолога

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
(протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л.О.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Поняття «професіоналізм», «професіограма».
2. Професіограма практичного психолога, її складові.
3. Професіонально-важливі та особистісні якості практичного психолога.
4. Проблема оцінки результату професійної діяльності психолога-практика.

Рекомендована література:

Основна

1. Бочелюк В. Й., Зарицька В.В. Психологія: вступ до спеціальності : Навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. 288 с.
2. Дуткевич Т.В., Савицька О.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності. 2-ге вид. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 256 с.
URL:https://ipodp.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/Dutkevich_Savits_ka_Praktichna_psikhologiya_2005.pdf
3. Москальова А. С., Брюховецька О. В. Психологія: вступ до спеціальності: навч.- метод. посіб. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 216с.
URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psy%20ctr.pdf>
4. Приходько Ю.О. Практична психологія: введення у професію. Навч. посібник. 2-е вид. К.: Каравела, 2010. 232 с.
URL:http://www.caravela.kiev.ua/files/file/pages_07_pracpsych_vvedprof_zm_st_peredmova_2017.pdf

Додаткова

5. Панок В. Г. Психологічна служба: Навчально - методичний посібник для студентів і викладачів. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012. 488 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/705662/1/ps_sluzzba.pdf
6. Періг І.М. Вступ до спеціальності “Психологія”. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності “Психологія”, “Практична психологія”. Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 2017. 63 с. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/22510>
7. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. / [О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2018. - 426 с.
URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykholohiia%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_2018.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Текст лекції

Питання 1. Поняття «професіоналізм», «професіограма».

Слово «професіоналізм» використовується у різних сенсах, а відповідно поняття професіоналізму має різні значення.

1. Коли говорять «ця робота вимагає професіоналізму», як правило, мають на увазі нормативні вимоги професії до особистості людини. У такому розумінні *професіоналізм* - це сукупність, набір особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання праці. Маркова А.К. називає таке розуміння «нормативним професіоналізмом».

2. В іншому значенні вживається це слово, коли говорять «цій людині притаманний професіоналізм». Тут мова йде про те, що людина володіє цим нормативним набором психічних якостей і професіоналізм стає внутрішньою характеристикою особистості людини. Таке розуміння означає «реальний професіоналізм» конкретної людини.

3. Третє розуміння професіоналізму ширше. Представники цього підходу вважають, що незалежно від професії професіоналізм передбачає наявність таких загальних ознак: а) володіння спеціальними знаннями про цілі, зміст, об'єкти, засоби праці та ін. б) володіння спеціальними вміннями на всіх етапах професійної діяльності (підготовчому, виконавському, підсумковому). в) оволодіння спеціальними властивостями особистості і характеру, що дозволяють ефективно здійснювати процес діяльності і отримувати необхідні результати.

Маркова А. виділяє дві сторони професіоналізму:

1. стан мотиваційної сфери професійної діяльності (які мотиви спонукають людину, який сенс має в його житті професійна діяльність, яку мету вона особисто прагне досягти, наскільки вона задоволена працею і т. д.);

2. стан операційної сфери професійної діяльності (як, якими прийомами людина досягає поставленої мети, які кошти - знання, розумові операції, здатності застосовує).

Високі рівні професіоналізму припускають (за А.Марковою):

У мотиваційній сфері: - захопленість менталітетом, сенсом, спрямованістю професії, бажання залишатися в професії; - мотивацію високих рівнів досягнення в своїй праці; - прагнення розвивати себе як професіонала, спонукання до позитивної динаміки професійного зростання, використання будь-якого шансу для професійного зростання, сильне професійне цілепокладання; - гармонійне проходження всіх етапів професійного становлення особистості; - відсутність професійних деформацій в мотиваційній сфері, не-нормативних криз; - внутрішній локус професійного контролю (пошук причин успіху -неуспіху в собі самому і всередині професії);

- оптимальна психологічна ціна високих результатів у професійній діяльності (відсутність перевантажень, стресів, зривів, конфліктів)

В операційній сфері: - усвідомлення у повному обсязі рис і ознак професіонала, розвинена професійна свідомість, цілісне бачення успішного професіонала; - приведення себе у відповідність до вимог професії; - розвиток себе засобами професії, самокомпенсація відсутніх якостей, професійна здатність до навчання і відкритості; - внесення свого творчого вкладу в професію, перетворення та оздоровлення навколишнього середовища; - залучення інтересу суспільства до результатів своєї праці.

Професіографія – метод психології та фізіології праці, який полягає в

детальному описі складу та організації трудових процесів, що лежать в основі конкретних видів праці. Професіографія дозволяє визначити завдання, що становлять зміст роботи, визначити здібності, знання, уміння, потрібні від працівника для успішного виконання певної роботи або здійснення діяльності. Професіографія необхідна для підбору кадрів, особливо у спеціальностях, що потребують особливих особистісних якостей.

Професіограма – це професійно-кваліфікаційна модель фахівця. Вона включає посадову характеристику і модель посади (сукупність вимог, що ставляться до працівника). Атестаційна професіограма має спрощений вигляд, що полягає в сукупності вимог до фахівця, що ставляться даною діяльністю і переліком якостей, якими повинен володіти кваліфікований фахівець. Ці вимоги та якості умовно поділяються на дві групи: загальні якості, що властиві всім фахівцям даного профілю, і специфічні якості, що властиві працівникам конкретної професійної діяльності.

Отже, *професіограма* – це науково обґрунтовані норми і вимоги професії до видів професійної діяльності та якостей особистості фахівця, які дозволяють йому ефективно виконувати вимоги професії, одержувати необхідний для суспільства продукт і разом з тим створюють умови для розвитку особистості самого працівника.

Питання 2. Професіограма практичного психолога, її складові.

Професіограма складається з трудограми (труд у професії) і психограми (людина у професії).

Трудограма психолога відбиває основні форми (напрямки) і особливості його діяльності у різних сферах життя. Це психодіагностика, психологічна просвіта, психологічне консультування, психокорекція, психопрофілактика, психотерапія та інші. Психограма характеризує основні види знань, навичок психолога та його професійно-важливі та особистісні якості. Розглянемо основні види знань та навичок психолога.

Спеціаліст з психології повинен знати:

- основи законодавства в галузі охорони здоров'я, освіти, зайнятості населення, охорони праці, методичних, нормативних та інших керівних матеріалів у галузі практичної психології;
- загальну і спеціальну психологію (загальну, вікову, соціальну, педагогічну, інженерну, психологію особистості і праці і т.д.);
- закономірності психічних процесів, особливості розвитку психіки;
- загальні закономірності розвитку людей різного віку;
- особливості поведінки людей в малих і великих групах;
- питання, пов'язані з творчою діяльністю людей, особливості сприйняття;
- питання діяльності людини, особливості організації його праці;
- особливості поведінки людини у стресових ситуаціях;
- особливості судового процесу, мотиви поведінки злочинця, заходи профілактики злочинності;
- основи психодіагностики, психологічного консультування;

- методи соціально-психологічного тренінгу, діагностики і корекції розвитку особистості;

- педагогіку, побудову програм навчання;
- передовий вітчизняний і зарубіжний досвід.

Спеціаліст з психології повинен уміти:

- проводити аналітичну для дослідження роботу (робота з отримуваною інформацією, адаптація психодіагностичних методик до умов реальної практики);

- інформувати клієнта щодо його особистісних проблем;
- проводити психологічне консультування, направлене на надання допомоги людині у вирішенні різних скрутних ситуацій;
- організовувати групові заходи, вести тренінги, семінари, читати лекції;
- проводити профілактику і корекцію небажаних проявів психіки людини, а також зміцнення інформування необхідних психологічних якостей особистості;
- проводити професійний відбір і підбір кадрів;
- здійснювати психологічний супровід кар'єрита інші вміння.

Також психологу важливо знати свої права та обов'язки, які необхідні для успішного здійснення психологом своєї професійної діяльності.

Психолог повинен мати право:

- 1) брати участь у всіх сторонах життєдіяльності організації, установи, конкретного клієнта, а також знайомитися з вмістом документації, необхідної для успішного виконання професійних обов'язків;

- 2) брати участь у роботі кваліфікаційних комісій, а також нарад з узгодження проектів, статутів, законів;

- 3) самостійно виробляти концепцію і визначати шляхи виконання своїх професійних обов'язків;

- 4) отримувати конфіденційну інформацію про психологічні властивості, особливості і стани людей, які є піддослідними або клієнтами;

- 5) проводити з клієнтами соціально-психологічні заходи;

- 6) підтримувати професійні зв'язки з різними позавідомчої організаціями та приватними особами для вирішення психологічних проблем;

- 7) виробляти і давати рекомендації психологічного характеру адміністрації, громадським органам і клієнтам, що звернулися за допомогою;

- 8) розробляти нові методи роботи психолога і отримувати на них авторські права.

Обов'язки психолога відрізняються у різних сферах його діяльності. Фактично мова йде про функціональні обов'язки психолога, які відбито у певних нормативно-правових документах. Зокрема, психолог, який працює в організації, *зобов'язаний*:

- 1) вивчати психологічні проблеми життя і діяльності клієнтів;

- 2) надавати допомогу у подоланні критичних ситуацій, труднощів, активно сприяти розвитку особистості і вдосконаленню професійної діяльності клієнтів;

- 3) брати участь у відборі кадрів, їх подальшої адаптації та професіоналізації;

- 4) організовувати і проводити консультування, заняття з психологічної просвіти клієнтів;

- 5) вивчати соціально-психологічні процеси в організації;
- 6) організовувати і особисто проводити соціально-психологічну роботу;
- 7) постійно вдосконалювати свою професійну компетентність;
- 8) керуватися у своїй діяльності основними етичними принципами професійної психологічної роботи.

Окремим питанням в межах професіограми практичного психолога є питання стосовно його професійно важливих якостей.

Питання 3. Професійно-важливі та особистісні якості практичного психолога.

Більшості методологічних концепцій притаманна позиція, згідно з якою успіх роботи практичного психолога визначає передусім система застосованих психотехнологій і психотехнік, при цьому особистісні характеристики психолога вважають другорядними. Проте гуманістична позиція сучасної психологічної практики полягає в тому, що розвивальний та оздоровлювальний ефекти виникають у результаті створення атмосфери емпатії, ширості, саморозкриття й особливих теплих взаємин між психологом і клієнтами. Як зауважує Т. С. Яценко, практична психологія – це специфічна галузь знань, яка важко узгоджується з ситуацією, коли Професіоналізм психолога-практика потребує належного самопізнання й психокорекції власних проблем, інакше актуальний матеріал взаємодії з клієнтом може бути сприйнятий спотворено на емоційному та когнітивному рівнях.

Отже, необхідно, щоб сам практичний психолог мав такі особистісні характеристики та якості, які б дозволили йому створювати максимально сприятливі умови для розвитку клієнтів, здійснення їх особистісних змін.

Професійно-важливі якості – це індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, які необхідні і достатні для її реалізації на нормативно заданому рівні і які значимо і позитивно корелюють хоча б з одним (або декількома) її основними результативними параметрами – якістю, продуктивністю, надійністю. В якості професійно-важливих можуть виступати не тільки власне психічні, але і позапсихічні властивості суб'єкта (напр., соматичні, біологічні, морфологічні, конституційні, типологічні, нейродинамічні і інші).

Розрізняють *чотири основні групи індивідуальних якостей*, що утворюють у своїй сукупності структуру професійної придатності:

- абсолютні професійно-важливі якості – це властивості, необхідні для виконання діяльності як такої на мінімально допустимому або нормативно заданому – середньому рівні;
- відносні професійно-важливі якості - визначають собою можливість досягнення суб'єктом високих («наднормативних») кількісних і якісних показників діяльності («професійно-важливі якості майстерності»);
- мотиваційна готовність до реалізації тієї чи іншої діяльності. Зокрема, доведено, що висока мотивація може суттєво компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших професійно-важливих якостей, але не навпаки;
- анти професійно-важливі якості. Структура професійної придатності

передбачає мінімальний рівень їх розвитку або навіть відсутність. Це властивості, які виступають професійними протипоказаннями до тієї чи іншої діяльності. Вони на противагу якостям перших трьох груп, корелюють з параметрами діяльності значимо, але негативно.

Узагальнюючи погляди багатьох авторів, можна відтворити *комплекс професійно значущих якостей та властивостей практичного психолога*:

Професійно важливі риси особистості: адекватність і стабільність самооцінки; позитивне самоставлення; впевненість у собі; автентичність (цілком вірогідний, заснований на першоджерелах), ентузіазм і оптимізм; врівноваженість, гнучкість і терпіння, фрустраційна толерантність; високий рівень саморегуляції; соціальна сприйнятливість; сенситивність, емпатія, асертивність (здатність людини відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини. Це здатність оптимально реагувати на критику та вміння рішуче говорити собі та іншим «ні», якщо цього вимагають обставини), відкритість поглядам і судженням, відмінним від власних; усвідомлення власних конфліктних сфер, потреб, мотивів; відсутність хронічних особистісних конфліктів, неадекватних психологічних захистів тощо.

Професійно важливі соціально-когнітивні та комунікативні уміння: концентрація уваги на клієнті; віра в здатність клієнтів до змін і розвитку; вміння слухати іншого, розмовляти, умовляти та навіювати; здатність створювати атмосферу емоційного комфорту, уміння впоратися з афективними станами, встановлювати соціальний контакт тощо.

Професійно важливі властивості пізнавальних процесів: уважність, спостережливість, уміння помічати дрібниці вербальної та невербальної поведінки; гнучкість, пластичність і динамічність мислення, уміння виділяти істотне й узагальнювати, прогнозувати реакції та дії; багата уява, розвинена інтуїція; здатність рефлексувати відносно себе і клієнта.

Психофізичні властивості і психічні характеристики ЦНС – стресостійкість та водночас гнучкість і пластичність.

Протипоказання для роботи психологом: психічні хвороби, високий егоїзм, висока ригідність, слабка воля, немає толерантності, немає прагнення до саморозвитку, висока імпульсивність, переважно негативний емоційний тон.

Професійне і особистісне в діяльності психолога дуже часто бувають тісно пов'язані. Важко бути в особистісному плані одним, а у професійній діяльності абсолютно іншим. Тому особистісні якості становлять важливий фундамент професійної успішності психолога.

Важко знайти особистісні якості, однаково важливі для таких різних сфер діяльності психолога як наукова психологія, практична психологія, викладання психології. Кожна з них пред'являє до особистості психолога цілий ряд специфічних вимог.

Для успішної роботи в сфері наукової психології також необхідні відповідні здібності. К.А. Рамуль вважає необхідним і важливим для кожноговченого такі якості: спонтанна допитливість, здатність тривалий час займатися вирішенням все тієї ж проблеми, порівняно високий ступінь наукової обдарованості, яка передбачає розвиток пам'яті, творчого мислення, фантазії і спостережливості.

Однак, на його думку, «для вченого-психолога не представляється необхідним або досить важливим володіння якою-небудь спеціальною особливістю, крім тих здібностей, які необхідні або дуже важливі для кожного вченого взагалі ...». Цей список автор доповнює наступними якостями: ентузіазм стосовно до роботи та її завданням, старанність - здатність та нахили до тривалого і посидючисть праці; дисциплінованість; здатність до критики і самокритики; неупередженість; вміння ладити з людьми.

Важливими *моральними якостями* психолога безумовно вважаються доброзичливість, шанобливе ставлення до людей, чуйність, альтруїзм, гуманність, інтелігентність.

Питання 4. Проблема оцінки результату професійної діяльності психолога-практика.

Оцінка діяльності практичного психолога включає наступні аспекти:

- 1) Результативність психологічної роботи.
- 2) Рівень компетентності у виконанні посадових обов'язків та участь у діяльності колективу.
- 3) Умови для проведення психологічної роботи.
- 4) Соціально-правове, організаційне забезпечення професійної діяльності психолога.

Розглянемо докладніше кожен з цих аспектів на прикладі оцінки діяльності практичного психолога в організації.

Оцінка результативності психологічної роботи охоплює наступні питання: 1) ефективність психологічного супроводу праці та життя клієнтів, цільова робота з ними у відповідності з поточними завданнями; 2) дієвість психологічної підтримки для розвитку творчого потенціалу клієнтів і надання їм допомоги у вирішенні різних проблем; 3) результативність психологічної освіти і консультування; 4) відповідність діагностичної роботи вимогам, що пред'являються до неї; правильність висновків і рекомендацій за результатами психодіагностичної роботи; 5) ефективність психопрофілактичної роботи, особливо у попередженні девіантної поведінки, в подоланні кризових ситуацій та вирішенні проблем праці та життя людей, організацій; 6) компетентність і результативність психокорекційної та психореабілітаційної роботи.

Рівень компетентності у виконанні посадових обов'язків та участь у діяльності колективу, життя клієнта характеризується: 1) тимчасовими навантаженнями психолога у всій сфері праці, життя і безпосередньо в його професійній діяльності; 2) особистою участю психолога в роботі з різними категоріями клієнтів (людина-сім'я-колектив); 3) ефективністю системи взаємодії психолога з іншими посадовими особами з організації, колегами та проведення психологічної роботи, комунікабельністю у взаєминах з іншими службами; 4) ступенем обліку інформації психолога при прийнятті управлінських рішень; 5) участю психолога в роботі різних комісій та виконанням функцій, що виходять за рамки його посадових обов'язків; 6) дотриманням етичних норм роботи психолога; 7) самовдосконаленням і оволодінням продуктивними технологіями психологічної роботи.

Оцінка умов проведення психологічної роботи здійснюються занаступними пунктами: оснащення кабінету психолога навчально-методичними, діагностичними матеріалами; наявність і оснащення кімнати психологічного розвантаження; матеріально-технічна база інших напрямків психологічної роботи.

Соціально-правова, організаційна забезпеченість професійної діяльності практичного психолога включає: наявність робочого кабінету, шаф для зберігання документів, обліково-звітної документації; правильність ведення обліково-звітної документації, яка включає в себе: а) плани роботи практичного психолога (перспективний, місячні і професійного вдосконалення); б) результати психодіагностики, акти (карти) обстеження, психологічні портрети клієнтів; в) довідки-довіді про виконану роботу; г) рекомендації посадовим особам та іншим категоріям клієнтів.

Отже, не кожна людина може стати практичним психологом. До неї, як і до представників інших професій, є певні професійні вимоги, які відбито у професіограмі психолога.